

וְיַעֲשֵׂה

26
2004 ד"מ ש"ל

היכילו

כתב עת רב-תחומי לעיון, הגות וספרות

מערכת:

שלמה אבינרדי

ח' י' ב'

אברהם יבין

עמום ערי

מנחם פיש

ז' ט

אלן וויליאם

אברהם י

אברהם שפירא

עורכת: ניצה דרורי-פרמן

Digitized by Google

2004 תשרי תשס"ד, 26 קובץ

עם עובד

- ב"ז קדרה, ראש המכון למדעי התרבות בירושלים, ראש החטיבה למדעי הרוח, פאקרטיית ויליאמייט למוסרים ורדר פרעוזת רשות העתיקות, בסנים 2002-1995. שימש נשיא האגודה הבינלאומית לחקר מסעי הצלבות (1999). ייסד את כתבון האקדמי *Merchants in Crises*, ב"ז קדר: המוטיב האלבני בשיח הפליטי היהודי, 9 (1984); *The Charming Mrs. Bernice and Other Stories and Sketches from the Holy Land*, תרגום מילוי קדר (ירושלים ותל אביב, 1999).
- רחל קלוט, מרצה בפקולטה למדעי הרוח, מלמדת ארכיאולוגיה עמנואל סיון: התגנשותו בתחום הציויליזציה המוסלמית, 64, אל, בארצות-ישראל וירדני, מאיר חזן: "במאות ציוו" – מדגניה עד נחלה, 80, השפעות מודיעיניות על אטקס: שלושה מנהיגים מתמודדים עם משבר – הגאון מוילנה, 41, של המרחב העירוני, Heriot-Watt University, אוניברסיטת ר' חיים מollow'ין ור' ישראל סלנטר, 110, דוד אסף: חסידות ופילוסופיה – עולמו של ר' מנחם פרידמן מאיצקן, 129, שמואל פיניינר: "לעקור את החכמה מהעולם" – אויבי הנאורות עמנואל סיון, פרופסור להיסטוריה של האיסלאם באוניברסיטה העברית בירושלים. בשנים האחרונות אל-קאסם: שירים, 191, קובץ מסותרי על האיסלאם היהודי, כלהתא, 193, פאריך חזן, משלים כתבה בעבורו של משה דור: שירים, 200, קציעה עלון: האמן והערבי – "האחר האולטימטיבי" בספריו של יהושע קנו גליili שחר: פרנץ קפקא – משחק, כתב, זהות, 213, דוד אסף: הקיפור המחופש לשועל – התבוננות ב"מציאות" אצל נאכוקוב, 247, ערן שלו: "גישה הנעוצה בהשquetת עולם" – הליברליזם הדטרמיניסטי של יעקב תלמון, 267, טוקם דהון: מושג המודולarity – מושג המבנה, מושג המבנה, 281, שלמה אבנרי: סיפור בנאי – חנה ארנדט והעורך הנאצי שלה (1999) ברטלט מילוטינשטיין פרנץ (2000). תל ב' של בדרכותו של חוקרן קפטן יוסוף,

"Alpayim" – A Multidisciplinary Publication
for Contemporary Thought and
Literature

העטיפה: גידי רובין, דילל צעצוע, 2003

©
הזכויות שמורות למחברים
הוצאת ספרים עם עובד בע"מ תל אביב
ת.ד. 470 תל אביב 61003
סדר ועימוד ממוחשב ע.ג.ע. בע"מ
נדפס בתשס"ד ברפוס הוברמן תל אביב
Am Oved Publishers Ltd. Tel Aviv 2004
Printed in Israel • ISBN 965-13-1668-3

בין מזרח למערב – הבניה האדריכלית של המרחב העירוני

רחל קלוש וטלי חתוקה

קוסבו או הצ'כים בהר הלבן), נוטים לנוהג בעניין זה אחראית מאשר בני עמים שתולדותיהם מתחנחות על מי מנוחות יחסיתם. מכל מקום, הבה נקוות שההיסטוריה הישראלית החקרים עתה את קורות מלכחת ירושלים יידעו לעמד בפיתוח הרובץ גם לפתחים.⁶⁵

א. הקדמה

מאמר זה מציג את השיח האדריכלי בתחום העיצוב העירוני,¹ תוך תתייחסות ביקורתית למשמעותו ומקומו של המרחב העירוני הלא מערכי בשזה זה. טענת המאמר היא כי השיח האנגוני המערבי אינו מאפשר התבוננות ו/או דרכי פעולה ברוחניים מורכבים, במילוי אלה אשר אינם מקטלגים בקטגוריה תרבותית ופיסית מובהקת של מזרח או מערב. קשיי זה מעלה שאלות הקשורות לממדים הפוליטיים של הבניה האדריכלית את המרחב העירוני וקשרו לדין ביקורת המתחפה בשנים האחרונות על בלעדיווילו של מודל העיר האירופית, אשר מסותרת היה את ליבת השיח בעיצוב עירוני.² על בסיס ההכרה בהבדלים שבין אירופה לשאר העולם העלו אדווארד סעיד (Said) וסטיוارت הול (Hall) את השאלה בדרכם הולונטיות של המודל האוניברסלי. שאלה זו מתחדשת על רקע הדיוון בתחום לימודי התרבות, המתפתח בעקבות השיח הפמיניסטי, הפוסט-סטרוקטורלי והפוסט-קולוניאלי, המדגיש את כל הבעיות העצמיות הרפלקטיבית, מתרחק מגישות פוזיטיביות ומחיב התיחסות לסובייקטיביות של הבניה הדיסקורסיבית.

העיסוק ב"עיר הישראלית", מתקורר סביבות שיח אשר אימצו את העיצוב העירוני כגישה פוסט-מודרנית, אירופית בעיקרה, מהrif את הקושי בשימוש בכלי הקיירה (כלים להבתוננות על העיר) וכלי הכתיבה (כלים לפועלה במרחב העירוני), המקוללים.³ הקושי המרכזי נובע מן המהלך הפיסי, החברתי והתרבותי בין המודל האירופי, אשר בתחום העיצוב העירוני מהווה עדין דגם להערכה, חיקוי וביסיס לדין מקצועית וקדמי, לבין המיציאות העירונית בישראל. הדין להלן עוסק בקשימים שעולים בעקבות נקיטת עמדות מערבית לגבי העיר בת זמננו, בשלוש סוגיות מרכזיות לעיצוב עירוני: מקום, מרחב וזמן. על מנת להבליט סוגיות אלו בהתייחס למרחב העירוני בישראל, המאמר מאמץ במודע פרספקטיבית סובייקטיבית ומקומית. הוא כולל

1. המונח עיצוב עירוני מתייחס לתת-היררכיזיפלינה האדריכלית הידועה באנגלית בשם urban design.

2. מודל העיר האירופית מאופיין במרכזו עירוני דומיננטי המהווה מקום מגש לאורה העיר, הפעלים ומיצרים חוויה עירונית משותפת. השילד של העיר האירופית צמח על בסיס העיר של ימיה-הביבניים וצריך התפתחותו האורבנית הם רדייאליים ומרכזוניים לוויין בклות רבה (למשל, בפריס או ליאון, אם כי ישנו ויצאים מן הכלל, כגון מרסי). לעומת זאת, הצמיחה של העיר האמריקנית היא פריפריאלית ועריו הקצה מסמנות את ההתקנות מהמרכז העירוני המסורתית. לאחרונה יש הכרה בעניותה בהתאם של המודל האירופי למצוות אחרת, למשל של העיר האמריקנית (ראו למשל אצל Venturi, 1972 ו-1978, Koolhaas, 1997, Abbas, 1994, Bhabha, 1997).

3. הקבלת הפועלה האדריכלית לכטיבה ולקריאה מקובלת מאוד בשיח האדריכלי החל משנות השישים, ראו למשל אצל Gandelsonas (1972).

65. גירסה מוקדמת של מאמר זה התרסמה תחת הכותרת

"Il motivo della crociata nel pensiero politico israeliano. Il Convegno Internazionale nel IX Centenario della I Crociata (1099-1999), Bari, 11-13 gennaio 1999 (ed.)

Franco Cardini, Mariagrazia Belloli, Benedetto Vetere, Lecce 1999, pp. 135-150.

גירסה זו, שעדין לא כללה התייחסות לנאומו של בנדגוריון ב-1949, לדברי פרס ב-1984 וב-1986, ועוד, היא שהיתה נגד עינוי של דוד אורנה בכוכבו את מאמרו "הצלב, הסהר והמגנדור" (הערה 15 לעיל).

העיר כמרכז כלכלית-חברתית. עיקר תרומתו בפיתוח תכניות וקורדים תכנוניים ועיצובים החודדים לעיר.⁶ אך למורת הניסיון שלו לאתגר את המודרניזם כשותף בייצור העיר הפטש-עשיתית,⁷ נשאר העיצוב העירוני ביסודו בעל התכוונות מודרניסטיות,⁸ בניסיונו ליצור סביבה ווכחה יותר, מוביל להתייחס ליהود התרבותי של קהילות שונות.

כיוון, כארבעה עשרים לאחר הביקורת של עיצוב עירוני על האורבנייזם המודרניסטי, מתחילה הishiμmu ביקורת גם על האורבנייזם שמציע העיצוב העירוני.⁹ הביקורת נשמעת בעיקר מהיכיון התיאורטי, על רקע המורות שעוברת העיר, הקשוות לתהליכי גלובליזציה, הפרטה, תנויות אגירה והעתוריות חברתיות-אתניות וללאומית. למרות שתמורות אלו אינן כלכליות, חברתיות תרבותיות בלבד, אלא גם בעלות בייטוי מריחבי ופיסי, הן מקובלות התייחסות מעטה, אם בכלל, תחוך השיח בעיצוב עירוני. הביקורת הנשמעת מושפעת מדרון המתקיים בעיר בדיסציפלינות אחרות, כגון סוציאולוגיה, גיאוגרפיה, אנטropולוגיה והיא קשורה לבחינה של העיר תוך התמקדות בסוגיות של ידע כוח, ייצוג זהות.¹⁰ מושאים אלה מודגשים על רקע השינויים בייצור, בצריכה, ייחיסי חיליפין ובמבנה הכוח במרחב העירוני. הם מתיחסים לתהליכיים עירוניים בהקשר הכלכלי, האפיטלי והחברתי,¹¹ בהשפעת האסכולה המרקסיסטית והוגים כמו הנרי לפבר, מישל פוקו ואחרים.¹² דיוון נוסף מתחפה סביבה מיקוד העיר המודרנית בזהותו של הגבר הלבן המערבי, אשר היגמונייה שלו במרחב העיוני גוררת ביקורת על תפישות מונוליטיות ועל האופן שבו הוא מכובדים מתחזקים גם קולות שלילים וויצוגים חילפיים של אכונות דימיומים אורבניים טוטליים.¹³

למשל אצל Tibbalds (1961) Jacobs (1988) Macglynn (1961) Hayward & Macglynn (1993). על פוטומורניזום באודריכליות רואו למשל Jencks (1978).

לידין על המודרניזם באדריכלות רואו למשל: Tafuri & Dal Co, (1976 [1986]). יחד עם זאת ראוי לציין כי המשגרת שמציג המודרניזם האדריכלי, כהמונה עלום (אידיאולוגיה), כמתווה (כליל פועלות) ובשלד לדין (שיח), אינה אחידה וחוקרים מציינים את השימוש היהודי שנעשה בה על ידי אדריכלים שונים ובמקומות שונים (גאנז ליטשטיין, 1994).

ביקורת זו רוא אציג: Ellin, 1996; Loukaitou-Sideris, 1996; Madanipour, 1996; McLeod, 1989; Moudon, 1992.

De Gorter, 1984; Dulieu & Gauthier, 1988; Esh, 1997; Hall, 1996; Kihlstrom, 1992;

De Certeau, 1984; Deleuze & Guattari, 1988; Donald, 1997; Hall, 1996; King, 1998. 1. למשל

1995, 1996; Lefebvre, 1991; Massey, 1994; Wilson, 1991; Young, 1990; Zukin, 1991, 1996

^{1.} מהבולטים בכותבים אלה בהקשר העירוני: Castells, 1977; Harvey, 1973; Sassen, 1991; Soja, 1996

1. על מרקס מיותר להזכיר מילים. לעין בכתביו ראו למשל, Marx (1961).

لتופזча גודלה. כאן אנו מסתמכות על Foucault (1980, 1986). כתיבתו של לפבר השפיעה רבות על

כותבים על העיר, כגון Edward Soja ו-David Harvey. לסקיזה של כתביו של Lefebvre ראו Shields

.(1999)

1. כתיבת מענייניות במיוחד בקשר למצוינות Wilson (1991) ו-Massey (1994).

ה策 העומד בראש המטריצת מושגית של סוגיות אלו בהקשר העיוני של עיצוב עירוני, תוך התייחסות במציאות המקומית – וזאת כדי לפתחו דיון אדריכלי עשיר, אשר יאפשר התייחסות למרחבים עירוניים מורכבים וייעודו התערבות תכנונית מושכלת.

ב. נקודת מוצא : השיח בעיצוב עירוני

תחום העיצוב העירוני התפתח בעקבות משבר המודרניזם וצמח לאחר מלחמת-העולם השנייה, במיוחד החל משנות השישים של המאה העשרים.⁴ התפתחותו האידיאולוגית קשורה להתנגדות לדעונות ההשכלה באדריכלות, להרס רכומות אורכניות ולאיבור המרכז העירוני כתוצאה מבניין הערים המודרניסטי. זה התאפיין בבנייה של מגדלים-טוקטוות ואובייקטים מכודדים בחלל פתוח והתבסס על ייצור אדריכלי של תבניות אוניברסליות, תוך אימוץ עקרון האזרע ושימוש בטכנולוגיות חדשות, כדי לעודד מיקום עיל של אוכלוסייה מרוחקת. קשה לתהום את מרחב הפעולה של עיצוב עירוני, אולם תומס שרש (Schurch) קובע שניתן להגדרו כחשייה על גורם. בהתחם, מתווך העיצוב העירוני בין תכנון לארכיטקטורה ומישום יעיצובים בתכנון הרחוב הציבורי בעיר. במהלך השנים נעשו מספר ניסיונות לארגן את הידע של עיצוב עירוני. ג'ורג' ברודנטן (Broadbent) (1905-1985) הציע למיין את הדיוון בעיצוב עירוני לפי גישות אמפיריות ורצינוליסטיות.anan allin (Ellin) (1905-1985) הגדרה את העיצוב העירוני כشيخ פוטט-מודרני בעל שני צירי התפתחות, האירופי והאנגלוא-אמריקני. גם התכנים, מהות השיח ודרכי יישומו נתפסו באופן שונה על-ידי כותבים שונים. אך למורת חוסר האחדות ישנה הסכמה בין הכותבים, כי במהותו התפתחה בתחום כאגור של המודרניזם והתבסס על שלילת המזשבה החברתית האוטופית, אשר ניסתה לקשור בין "חיל חבורתי" ו"חיל אדריכלי".⁵ יחד עם זאת, למורות שהוביל לחיפוש אחר דרכי אחירות לפועל עיר, תוך הדגשת מקומו ותפקידו של המרחב הפיסי, התיהשות לקים ומתן חשיבות לكونטקסט ההיסטורי ומוקומי, מתעלם העיצוב העירוני מהמשמעות הפוליטית

4. בסקירות השונות של התפתחות גוף הידע בעיצוב עירוני הוא ממוקם בנקודות זמן שונות. כך למשל, Broadbent (1990) ו-Moudon (1996) רואים את נקודת ההתחלת עד בשנות ה-20 בעבודתם של אנשי Team X. לעומת זאת, Madanipour (1999) ו-Ellin (1996) להיווצרותו של גוף הידע בעיצוב עירוני החל משנות ה-60.

5. האורבנייטים הפסיכומודרניים, כדוגמת Colquhoun (1978) ו-Rossi (1982), ו-VIDLER (1991) מנסים לפרק את ההקשר החברתי שאותו ניטה לבסס התנועה המודרנית באדריכלות, במטרה להזק את האוטונומיה האדריכלית, גם ובעיקר בឌין על העיר. להרחבה בנושא זה ראו Kallus (2001).

המרחב הציבורי, אשר מבאים להכרה בכך שהעיר העכשווית אינה רק סובייקט של ייצוג פיסי-אדילתי, אלא היא מובנית על ידי קבוצות שונות הנאבקות על זהותו המעדית, הלאומית, האתנית וה言语ית.¹⁴ העיסוק בשאלת הייצוג מביא להכרה מודעת יותר של היחסים שבין האובייקט – העיר, והסובייקט – המשמש.¹⁵

בתוך הביקורת, הן ביחס לתוכנים והן לגבי הפרקטיות המקצועית, נפרוש את הקשיים המרכזיים הנוגעים לשימוש בחומרם ובכלים של עיצוב עירוני, בהקשר של הדיון העכשווי על התרבות הישראלית. דיוון זה מפתח בשנים האחרונות עמודה ביקורתית כלפי המרחב הלאומי, החברתי והפוליטי, אך הוא מתרחש בעיקר בתחום מדעי הרוח ולא חלחל עדין לתחום העוסקים בעיצוב הפיסי של המרחב. במיוחד חסרה התיחסות למחנות החברתי-תרבותית של מרחב זה והבנה של תהליכי ייצורו ומשמעותו הכלכלית והפוליטית. גנטישון לדון למרחב הפיסי בישראל, לנוכח עמדות ביקורתיות אלו, מדגים את הקשיים הקיימים בתחום העיצוב העירוני ואת קו צור ידו לפעול למרחב הנמצא במאבק.

ג. מקום
 בכל לבו של הדיון בעיצוב עירוני נמצא החלל העירוני, הנפתח באמצעות החשוב ביותר ליצור יצירה הסביבה העירונית,¹⁶ על שם היותו צורה נפחית מוגדרת – ריק צורני (figural void) (Graves – מיקל גרייבס). – מהוות חלק אינטגרלי מהבניינים סביבה. תפישה זו של החלל העירוני מאפשרת לראות את העיר כמערכת מורכבת ומשכית של חללים ומדגישה את המשמעות הצורנית של החוויה העירונית. אולם היא מעיטה בחשיבותם של המדים האנושיים, במיוון ביחס למשתמשים ולמפה שלם עם העיר. לפיכך, למרות שלמקס – החלל הנמצא בשימוש או המוכלס על ידי אנשים, דברים, או ערבים – תפקיד חשוב – ריק צורני (figural void) – במרחב העירוני, מעמדו נחות יותר. גם הניטוק המוצע בין החלל הפיסי לחלל החברתי, על רקע התဏורית מהקשר המודרניסטי בין צורה לתפקוד,¹⁷ מחזק את התפיסה האבסטרקטית של העיר כמערכת צורנית. עיקר הקושי כאן בהתקנות מהமדרח התרבותי-תרבותי של העיר וויתר על תפקוד הפלוטי של המיעצב העירוני כמשפייע על ומוספע מהאופן שבו החלל העירוני מיצור, מתפתח ופועל. התنتקות זו הופכת את העיצוב העירוני לפרקטייה המשרתת את מוקדי הכוח וקשריה

לכחוות השוק, לא יכולה או נכונת לבקרם, מפני שהמעצב העירוני חסר את הפרספקטיבה הרחבה והכוללת של העיר ומונתק מהחברה שבה הוא פועל.¹⁸ אולם, לצד העיסוק הצורני בעיר, מבילט המיקור של העיצוב העירוני בكونטקט ההיסטורי והמקומי את ערכי המקום של החלל העירוני, אם כי בעיקר מהבחינה הצורנית והאסתטית.¹⁹ תיאוריות המקום, שקיבלו תנופה בעיקר בשנות השישים, בהשפעת הפנו-מנולוגיה והגיאוגרפיה הפיסית, מרגישות את החוויה המורחבת הנובעת מרווח המקום (Genius Loci) ומלנסיפיות של האתורה²⁰ או, בווות הריגונליות הביקורתית, מהמשמעות של רבות מקומית ומהתייחסות לטופוגרפיה, לאקלים ולחומרים מקומיים.²¹ נושא המקום נדון בעיקר תוך ביקורת על האוטופיזם המודרניסטי המתעלם מהkontext ותוקן לימוד התפתחותן ההיסטורית של ערים. גישה זו מראה כי תכנון עירוני הוא פועל המשכית, הדומה יותר לעבודת קולאזו.²² ברוח דומה, בחיפוש אחר דמות העיר,²³ התיחסו חוקרים למקומות בעיר ובכך למקומות של הסובייקט ורקאו לייצג את המבנה העירוני באופן "קריא" (Legible), על מנת להפוך את העיר לנגישה למשמש.²⁴

הHIPOSH אחר "מקומות" בעיר והרצון להפוך את העיר ל"קריאה", מתייחס לממד הקונקרטי והסימבולי של המרחב הציבורי. אולם HIPOSH זה חסר את ההתמודדות עם אבדון המרחב הציבורי כתוצאה מ"צטמוקות" מדינת הרוחה ותהליכי הפרטה המואיצים העוברים על העיר. אלברטו פרז-גומז (Perez-Gomez) מבקר את הרעיון של רוח המקום (Genius Loci), בטענה כי זהה סימולציה פוטומודרנית ריקה מתוכן אשר אינה מאפשרת חקירה עמוקה והתייחסות להיבטים פוליטיים, היסטוריים וככלליים. העיסוק המואץ בהקשר מקומי והרצון לאחד את המקומי

18. על כך אצל King (1988) ו-Loukaitou-Sideris (1996).

19. הHIPOSH אחריו המקום הכתב גם שיטת ייצוג אדריכלית שונה. הדיאגרמות הפונקציונלייטיות התחלפו בחתכים המתארים דמיות אוניות בגובה הרחוב. עובדה זו סימנה את תום עידן התוכנית כמהחולל, שהציגה התבוננות על הסביבה רק מנקודת הציפור (כמו למשל בעבודתו של Le Corbusier, 1935, 1924) ופרויקטים אדריכליים ומחקריים התחילו לעסוק בנקודות מבטו של הסובייקט (ראו למשל Lynch, 1960, Gehl, 1987).

20. למשל בעבודתו של Norberg-Schulz (1980).

21. על ריגונליות ביקורתית ראו אצל Frampton (1983).

22. כמו שם ספרם הידוע של Rowe & Kotter (1978).

23. כאן התייחסות היא לספרו הידוע של Lynch משנת 1961 The Image of the City – 1961. על קולות שלילים וייצוגים חלופיים למרחב העירוני ראו Young (1990) וכן אצל Massey (1994).

24. על פירוט בסוגיה זו ראו Shields (1996).

עורך המסתור והפרברים.

ונצרים מסורות "מומצאות", אשר נובעות מן הצורך (לדוב המשחררי) להיות אונטטי²⁵ ומעמידים את משותם המקום בספק. החיפוש אחר "מקום" סופג ביקורות קשות גם לנוכח השונות הפישת המרחב, בעקבות מהפכת המידע והתקשורת ותהליכי הרה-מטריאליזציה, המעצבים את המרחב מחדש.²⁶ אלה קשורים לדיוון אפיסטומולוגי על היחסים בין הזמן והחלל, הכרוכים באופן חיבורתו ההיסטורית את הקונספטים המופרדים של חלל וזמן להפישה אחת של זמן-חלל. שכזו חיבורתו ההיסטורית את הקונספטים המופרדים של חלל וזמן להפישה אחת של זמן-חלל. בנגדו לתיאוריה של ניוטון, טען אלברט איינשטיין שהפירה בין חלל לזמן באופן אבסולוטי, אינה אפשרית והיא יחסית למיקום הקורדיננטי במרחב הכלול. והיקום בעל ארבעת הממדים, קבוע איינשטיין, כולל את החלל על כל האירועים והאובייקטים, כמו גם את השינויים והתנוונות בו.²⁷ בנגדו למודרניטים, אשר השתמשו ברגעון המדד הריבועי כדי ליצור תנועה סיבוב האובייקט,²⁸ חלק ניכר מהמניפסטים והפרויקטים בעיצוב עירוני חווור אל התפישה האוקלידית-ניווטונית של חלל פיסי, בעל שלושה ממדים וזמן לניארי. אולם, כפי שטוענת דרין מאסי (Massey), הנטייה של המושג זמן-חלל והשימוש ההיסטוריה-זמני ערב, בהבניה של העיר הפט-תעשייתית, מאפשרים פעולה מוגבלת בעיר העכשוית.²⁹

29

הדיון האדריכלי בישראל, כמו במקומות אחרים בעולם, אינו מתייחס למשמעות החברתי, התרבותית והפוליטית של החיפוש אחר מקום, אלא בעיקר לפראטיקות של ייצור המרחב הפיסי של היחיד להשתיכות קהילתית. תפישה זו, המתקבלת ביטוי גם בעולם³⁰ שלולאת את התביעה שהמדובר יאמץ ניטרליות ערכית ביחס להעדפות התרבותיות של אזרחיו ומהיבת את קידומן ולתוצרים עצמו. כך נמנעת גם האדריכלות הישראלית מלון במערכות התהילכים המתרחשים במקומות וтворידה נשארים, בהתאם, לא מודעים, ממוקדים בייצור עצמו וכגוןיהם לכוחות השוק. במקביל, מוחץ לדיוון האדריכלי, (בעיקר במדעי הרוח והחברה) מפתחה שיח מרכיב על המקומות היישראלי-פלסטיני כסבירה מסווכת חברתית ופוליטית. "תחוות המקום" של הישראלים, לטענתם של מבטאים את כוחה של החברה האזרחית.

הקשרו של דיוון זה במרחב הפיסי מהיב התיאחוט לאופן שבו מבנים סמכות וריבונות את המקום. לאחר הקמתה הציבה לעצמה מדינת ישראל שתי משימות – טריטוריאלייזציה של המרחב, דהיינו קביעת ריבונות על השטחים שהשיגה, ומרחוב הטריטוריה – קביעת מדינית שליטה, העוצמה, הסמכות והריבונות על המרחב. דהיינו הבניית הנוף העניים לעשירים והריהקו את המקומים מסורתיים.

הפסי על-ידי עיצבו ובנינוו של המרחב, היו הבסיס ליצירת המסתור הדרינית, אשר בה התמשכו (ומתמשכו עד היום) שאלות של מקום, והות וכוח, תוך עימות ופשרה מתמידים ויום-יומיים בין כוחות כלכליים, חברתיים ופוליטיים. עיצוב זה של המרחב בישראל נעשה תמיד תוך התכוונות כפולה ובו בזמן: כלפי חוץ, המחשת הבעלות – שליטה וריבונות המותאמות לטריטוריה הלאומית. כלפי פנים – יצירה של מקום מהיה האפשר הזדהות של תושבי הארץ עם הסביבה שבה הם חיים ומעניק משמעות סימבולית למעשים היומיומיים הקשורים בסביבה.

30. ראו למשל אצל Young (1990).

25. כתבים ביקורתיים פוט-קולוניאליים (Abbas, 1997; Bhabha, 1994; Said, 1978) מצבאים על השימוש בקודמים עיצובים מקומיים מתוך רצון לשמור את "רוח המקום" תוך יצירת תמונה ציונית של הסביבה להנאה, בעוד שבפועל, התרבותיות הקולוניאלית הרסו את הכלכלת המקומית, העצמו את הפרען בין העניים לעשירים והריהקו את המקומים מסורתיים.

26. על תחilibים אלה רואו למשל: Baudrillard (1986) ו-Boyer (1996).

27. לדיוון בסוגיה זו רואו: סמברסקי (1988).

28. תפישה זו התפתחה כביקורת על הייצור הסטטי שהוא מקובל באמנות ובארQUITטורה הקלאסית (Madanipour, 1996).

29. קבוצה בולטת המנסה להתבונן על המקום דרך חלק מן הרעיונות החדשניים הללו (Koolhaas, 1978, 1997; Tschumi, 1994; Virilio, 1991).

גישה זו מקבלת כוון ביטוי רחוב בפרויקטיה האדריכלי הולנדי (למשל בעבודתם של West 8, Mvrdv, Van Berkel, Arends, Neutelings-Riedijk ופוליטיות ובעיקר להפחית הוצאות כלכליות והזרמה והרשות, תוך התיאחות לביעית הцеיפות של הולנד).

זון.³¹ אולם, למורת עצמתה הרובה, שנבעה ממשאכיה ומכוחה הפליטי והאידיאולוגי, הפגינה המדרינה אמביולנטיות בכל הקשור לדמותה הפיסית והמרחבית, אשר נבעה מהעדר קונצפסיה ברורה על צורתה הסופית והרצiosa של הטריטוריה הלאומית. שכן, על אף שעסקה רבות בדמות האומה,³² הצעינות מעולם לא Gibbsה דימי פיס בדור של הטריטוריה שעברה לשילתה.³³ הקים ביטא את הנחלות ואת העוינות של الآخر והיה נופם של ה"ילידיים" – נוף מוזחי המזוהה עם התרבות המזרחה תיכונית של האויב.³⁴ דזוקא החיבור למודרניזם בתכנון ובאריכלות – חנוות אונגרד בחלק אומייה שנדחתה לא אחת על ידי מושרים לאמים על שום גישהת האוניירטיסטית – הוא שאפשר לציווות – חנוות התחזרות היהודית הלאומית – להתרדר עם משימת התכנון הפיסי. אולם, בעוד שהמודרניזם באירופה זהה למרכה האירונית עם האוריינט,³⁵ בהיותו זר למסורת הבניה המקובלות ולתרבות השלט, הגירה המודרניסטית הישראלית, אשר התמודדה עם נוף מוזחי שנחשב עזין וכבלתי רצוי, ניסתה לשולב את האוריינט.³⁶ החל משנות השמונים מסגר הדין הפוסט-ציוני את המאבק של קבוצות שונות בתוך החברה הישראלית כמו גם את ההצלבות התרבותיות והחברתיות ביןיהם, תוצר של תהליכי ההגירה והמשך המאבק על המקום הפיסי והתרבות של הקבוצות הפעולות במרחב. באמצעות וקירות הוא חלק מהמאבק על המקום הפיסי והתרבות של המושגים כמו קונטקט, שקיות מושגים אלו הן נלחמות על הגדרת העצמית. לפיכך, דין עמוק במושגים אלו מחייב הרחבת של שני מיני השיח על המקום, האוניירטלי (של עיוב עירוני) החסר את היבטים התרבותיים – פוליטיים, והמקומי-תרבותי, החסר את המדר הפיסי. הרחבה זו של המושגים צריכה לכלול התייחסות לחיפוש אחר המקום, אך גם לכוחות הפעולים בו, תהליכי ייצור ותוצריו. על כל זאת להתייחס למציאות בעיר העכשווית, אשר מרדייה הם לעתים דה-מטריאליים, מתוך מודיעות

ביקורתית למקומות החברתי-תרבותי אשר הארכיטקטורה היא חלק منهן. עיסוק פוליטי יאפשר לשיח האדריכלי בישראל, המתרחש בדרך כלל בגבולות הגמוניים של "התרבות הגבואה", לאמץ פרספקטיביות נוספות, היכולות גם התבוננות על המקום ואיכותו הפופולריות, לנדבר חשוב בדיון התרבותי.

ד. מרכז

האופן שבו מתגער העיצוב העירוני את הפונקציונליות והאונירטליות האדריכלי המודרניסטי מצחיה דיוון המתמקד בכינון חדש של המרכז. המלחמה אינה רק על המרכז, שabd עם הגידול של שולי העיר, אלא קשורה גם למאבק בשיח האדריכלי הקאנוני הקובלע מה חשוב, המגדיר טעמיים ויוצר אופנות. הקולות, אשר מתארים בנוטליגיה את הרקמות האורבניות בערים האירופיות לפני שנחרטו במהלך והשכנות העירוניות לפני הרים הפרברי,³⁷ ניכרים במיוון על רקע החזרה למרוצי הערים, אשר גם אם, כפי שטוענת אלין, איננה ממשמעותית מבחינה סטטיסטית, בולטת ויזואלית. חזרה זו אל העיר מלואה בקריה של תנויות שימור, שפועלת תחת סיסמאות הצדדות בשיקום, שחזור, שיפוץ (renovation, restoration, rehabilitation), תוך שימוש בטכנולוגיות עדכנות וריצוי טעמיים כלכליים ומסחריים. הן מחזקות תהליכי גנטרייפיקציה, המביאים לעליית ערך נכסים, ייצאתן של קבוצות אוכלוסייה חלשות מן המרכז אל הפריפריה וחזרה של קבוצות חזקות מן הפריפריה למרoco. דיוויד הארוווי (Harvey) ומנואל קסטלס (Castells) טוענים שכינון המרכז בשם העבר והעלאת קרנה של העיר ושל החיים העירוניים, הינו תרגיל נדל"ני, שבו משתפים האדריכלים פועלה עם בעלי הממון תוך יותר על העמדות החברתיות שנקטו במסגרת המודרניזם האדריכלי.

המאבק על מהותו של המרכז וכינונו מחדש מעלה שאלות בדבר עצם הצורך לבנות מרכז. נשאלת השאלה מהו מרכזו עירוני, האם הוא חייב להיות בלבד העיר או שמקורו בשוליה והאם יש צורך לשמרו על-פי תבניתו המקורית. פרדריק ג'יימסון (Jameson) טוען שמדובר במקרה לאו-ותונתיות המשוגנת על-ידי חומרם וטכניקות שלא היו קיימים במקור. המאמץ לייצר ספונטניות, להציג מטרות, לעצב מקומות וליציר סביבות היפר-ריאליות, תורם לתהוות הביתחון. אללים במקביל, כפי שמכיחה מיק דיוויס (Davis), המאמץ לכונן את המרכז העירוני יוצר גם תהוות פרנוגיה וחוסר אמון. שרון זוקין (Zukin), ממציאה על היחלשותה של מדינת הרווחה והפרטת המוחב הציבורי, המביאם להתקפות תעשיית מיתוסים, סטריאוטיפים וטיגנות לצורך התבדרות מה"אחר" והעצמה הדרטו. הפחד מן الآخر, מראים דיוויס ותורה קלדריה

37. בנושא זה בולטת במיוחד כתיבתה של Jacobs (1961).

31. להרחבת הדין בסוגיה זו ראו קלוש ולודין (2000).

32. כפי שמתואר למשל אצל אלבויידרו (1993).

33. היא אמנם שאפה לייצר מרחוב חדש לחברה חדשה – סכיבת המטאימה ל"הודי החורש", אך על צורתו של מרחוב זה – או הרגם שעיל-פיו יעצב וייבנה – מעולם לא ניתן הדרעת והדגמים השונים שהוצעו לאורך השנים לא היו פיסיים, אלא סקיצות רעיניות אוטופיסטיות.

34. על אף שנשקלה פה ושם האפשרות להשתמש בנוף תנ"כי – המרחוב העתיק – כדוגם מכון, ואופנות עיזוב ובניה חיפשו נקודות משען במרקם המתי הקרים, הר שמנקודת מבטו של המסדר הציוני החלוני היו הדמיים הדתיים מעודפיים וסמלניים היפיסיים של המרחוב העתיק היו עמודים ו-absurdistים, מזוהים יותר עם פנטזיה אוריינטאליסטית מאשר עם מקום קונקרטי.

35. כך למשל מוצג הפרויקט Weissenhofseidlung משנת 1927 על-ידי מתנגי, על שם צורותיו הקובייתיות, גיגוריו השטוחים, גימורי הטיח והצבע הלבן של בניינוי, כסביבה מוזה תיכונית. על הפרויקט ראו קירש,

1994

36. להרחבת דיוון זה ראו Nitzan-Shiftan (1996).

(Caldeira), מגביר את השליטה והפיקוח על המרחב הציבורי ובחללים האורבניים החדשניים מוכנים קודרים של התנהגות, המדריכים קבועות שלמות דרך מערכות סיוג ומילון משוכללות. הארבניום החדש (New Urbanism), גישת תכנון ניאו-מוסורתית השואבת את השראתה מהעיר הפרה-תעשייתית,³⁸ מנסה ליצור מרכז חדש בעל מרחב ציבורי "איכתי יותר", תחום, אשר הניסיון הוא להימנע מ"ארכיטקטורה של פחד",³⁹ המזוהה עם מגה-סטרוקטורות מודרניסטיות, פונקציונליזם ואזרע. אך מאהורי הכנון של מרכזו פיסי ניכרת המכילה למרכז חברתי ותחושת השליטה של קבועות הגמוניות שאבדו. כפי שתען הארווי, השימור ההיסטורי והאורבניום הניאו-מוסורי מבוססים על חיבור בין תפישות תכנון מסורתיות ובין גישה סביבתית, כשההמבט הנוסטלגי הוא רק אמצעי להגן על המרכז, על-ידי המצאת מסורות המשרתות כוונות פוליטיות של מעמדות הגמוניים, תוך ניסיון להשתמש בעבר על מנת להציג את המאבק. גם הפיתוח של ערי הקצה (Edge Cities) הוא ביטוי לחיפוש אחר מרכז, המתקיים בשולי העיר במנוחת מקהילות "אחרות", בלתי-ציווית, השוכנות לבב העיר. ערי הקצה, המבוססות על פעילותה ההונ פרטיז בשוק התחרותי, מעיצימות את הפער בין מרכזו לפריפריה, בין עשירים לעניים, בין אוכלוסיות אתניות ובנויות גזעים שונים. מבקרי התופעה⁴⁰ מציגים אותה כביטוי לחברה העכשווית, גארו (Garreau), תופעת ערי הקצה, המונעת על-ידי כוחות השוק ומתחילה במרכזי הערים צרכנית השירותים והאנפומציה, בדומה לעיר אשר ביטתה את ההליך התיעוש. לפי ג'ואל גארו (Garreau), תופעת ערי הקצה, המונעת על-ידי כוחות השוק ומתחילה במרכזי הערים המסורתיים, למרות שרחוקה מאוד מכוכנות האורבניום המודרניסטי האוטופי, קרובה באופן מפתיע לתוצאות�.

במציאות הישראלית למרכזו משמעות מורכבות, הנובעת מהكونטקסט ההיסטורי והגיאו-פוליטי שבו עוצבה מדינת הלאום ועמה החברה הישראלית. קונקטסט זה אינו מאפשר לדון במרקיז במנוחת מהשולאים (הטיסים והתרבותיים כאחד) ומעלה שאלות על אופי ההגדרות הקובעות את המרכז ואת השולאים: האם המרכז הוא גיאוגרפיה? תרבות? אם המרכז והפריפריה הן שתי ישויות נפרדות שיש להזק את מהותן, או שמדובר בתהיליך מואץ שבו המרכז והפריפריה חוברים לאחר, במילוי בקשר של הילכים גלובלימים? הניסיון ליצור מרחבים מוגדרים בא לידי ביטוי בתוכניות המתאר הארץ-האחרונות, ישראל 2020 ותמי"א, 35, המתריעות מפני הפיכת המדינה לדצף עירוני אחד ומיציאות מגנונים לשימור מערכות מטרופוליניות נבדלות זו מזו, באמצעות רצועות ידק משולבות באזורי כפריים בינהן. הטיעון נגד תוכניות אלו הוא

שכאופן מסורתי הן מאמצות הגדרות ניגודיות, הרואות את העיר לא כמהות בפני עצמה, אלא כהנgebra של הכפר ועל כן כנחותה. אולם, אולי עדיפות דואק האגדות מסווג זה, הפעולות כנגד המסורת של עיר הגנים, שהיתה הבסיס הרעיוני של תכנון הערים המודרניסטי ושל הערים בישראל. עיר הגנים מעולם לא הzielחה לייצר שכבה עירונית. היא עודדה מזכבים של לא עיר ולא כפר על-ידי שיילוב העיר והכפר, הבנייה והירוק. בכך לא רק שהיא לא יצרה עיר, אלא גם פגעה באזורי הירוקים מחוץ לעיר.

עד הקמת המדינה התעלמה הציונות הסוציאליסטית מן העיר באמצעות בינויו לנתק את דמות היהודי מאפייניה העירוניים הגלותיים.⁴¹ אולם לאחר הקמת המדינה, כשהושלם השלב הראשון של השגת הטריטוריה, עת פנתה המדינה למשימתה העיקרית – גיבוש והותה הלאומית על הטריטוריה שברשותה – שלב המכונה בספרות "בנית לאום"⁴² – הפקו הערים למגנוני קליטת העלייה ופיזור האוכלוסין העיקריים. מוסדות המדינה העידיפו לא לחזק מרכזים עירוניים קיימים, אלא תמכו בפיתוח עירוני באזורי פריפריאליים של המדינה, בעיקר בגליל ובנגב, תוך שהם עושים שימוש במושגים כגון "גאותה האדמה", "ייחודה הגליל", "יישוב הספר", ומכבים מרכזים בדמותם הלאומיות היהודית. תוכנית שרון (1951), אשר הגירה לראשונה את המבנה הפיסי של מדינת ישראל, ביטטה החליכיםentral פרגולים אלו וקבעה את דפוסיהם המרחביים, אשר גם כיום, חמישים שנה מאוחר יותר, יוצרים עדין מתח בין המרכז לפריפריה. למורות המאמץ המתמשך לביזור, המשיכה הכלכלה והתרבותית של מרכזו הארץ מתוגמת לכינון מערכות תשתיות ולבניין מרכזי תעסוקה ומסחר, העשויים שימוש בתדמית המאומצת מן המרכז אל השולאים ויוזרת מרחבים דומים באזורי הארץ השכנים. התהיליך נובע גם מארץ קתנה יחסית, מחברה הנמצאת עדין בתחוםי גיבוש ומגננון שלטוני ריכוזי מאוד, המכטיב נHALIM גישות תכנון "מלמעלה".

ביקורת הפטוט-ציונית מתייחסת לפvisa המרחבית אשר הבנתה שלילים חברותיים ויצרה מיציאות קוטבית ובבלתי שוויונית. היא מתייחסת לא רק להבניה הפיסית של מרכזו נברל מפריפריה, אלא גם ובעיקר, להבניה החברתי-תרבותית, אשר שעתקה את המבנה המعمדי והיחסים האתניים בין קבוצת המיסדים, הציונית-האשכנזית, לבין קבוצת הילידים (הפליטנים) וקבוצת המהגרים (המורדים).⁴³ אולם, בעוד שעתה האזרחים הפליטנים הדירה המדינה לחוטין מ"הצלה מרדיניות המבטאת יחס נתיינה והדרה בו זמינים. שניתנו זו, שבה ראתה המדינה את המורדים,

38. כפי שבאה לידי ביטוי בעבודתם המקצועית ובכתיבתם של Calthorpe (1991) Dwany & Plater-Zyberk (1994), המתוארת אצל Katz (1994) ונידונה גם אצל Jacobs, (1961); Newman (1995).

39. לדין על הקשר שניי העיר המודרניסטית, לבטחן האיש במרחב העיוני, דאו: Coleman (1972); Coleman (1985). Alliez & Feher (1982); Bruemann (1992).

לעתים גם, בסגנון היסטוריים (למשל neo-classicism או neo-traditionalism), לצורך הגדרה מחדש של הרינוי הפיסי של העיר. השימוש במודול ההיסטורי הרומי של הנוף העירוני שלפני המהפכה התעשייתית, ניכר בשיקום והחיה עכשווי של מרכז ערים באירופה, למשל בצלונה ופריס, המשרת כוונות מסחריות נדל"ניות. באמצעות מניפולציה זו של הזיכרון נבנית העיר הקפיטליסטית, המחויבת בשינוי מתמיד על מנת לשמר על ערך החליפין של ההש侃ות, תוך שימושו הרלטיביסטי. דהיינו, כאשר דנים במרכז יש צורך לדון בפריפריה, לא בזורה פולארית ודיכוים, והגלובלי). דהיינו, כיוון שהם מגדירים זה את זה. יתרה מזאת, כפי שモורה המציאות הישראלית לא תמיד ישפה בין המשמעות היגיאוגרפיה של מרכז ופריפריה, לבין החברתיות, התרבותית מרכיבת לערים ולמרחבים לא עירוניים, אשר אינה מגדירה את האחד על סמך היותו, או אידך את השלטון.⁴⁷ בהקשר זה נשאלת השאלה אם למניפולציות צורניות יש משמעות מעבר לערבים אסתטיים ועל איזה בסיס ניתן וראוי לפועל. האם על בסיס אישי, או בהקשר חברתי-פוליטי? האם בדרך זו לא נעהרת המשמעות מהනיחות הטיפולוגי, על ידי הוצאתו מהקשרו? או, כפי שמקשה קים דוי (Dovey), האם ניתנת להתייחס לארכיטקטורה ארכיטקט סטטי ללא

התיחסות לערכים חברתיים ולהשתקפות פוליטיות?

התיחסות מן ההיסטורייזמים האדריכלי מביאה להתקפה ביקורתית על ההזנהה של היבטים אידיאולוגיים, המתפרקת בבריחה מהתחומות עם התקפיד החברתי-פוליטי של הארכיטקטורה.⁴⁸ נדמה כי הזמן הנוסטליgi הוא המנגע המרכזי של החשיבה והעשיה בעיצוב עירוני. מנירזום והיפות רומנטיות, אשר נוטות למוגן בין חזון חברתי ואסתטי, ממוקדות בסובייקט העבר ומחקות מוסורת, היינו לקונצנזוס, לצד התפתחות המדיה ותרבותם הממוניים, שהפכו לדפוס התרבותי העכשווי. כפי שטען ג'יימסונג, היחלשות המציאות הפיסית בעקבות תרבות המדינה, הבנה מציאות אלטרנטטיביות. זאן בודרייר (Baudrillard) דן בסימולציות המחליפות את המרחב המציאותי ויוצרות סביבות מדומות, המשנות את תפישת הגוף, את הזמן ואת המרחב הציבורי. העיסוק הטיפולוגי-מורפולוגי⁴⁹ במרחב העירוני, אשר תרם לא מעט לצירת המרחב המודומה, מזוהה עם הניאו-דרציאונליזם, שהתבוננו במרחב הבניוי באמצעות ניתוח "דפוסי מגורים טיפוסיים", תוך התייחסות לעיר כ"טיאטרון של זיכרון". באמצעות ניתוח היסטורי של מבנים טיפוסיים, היפה ברמה האקדמית בלבד, אלא קיבלו ביטוי פיסי בהבנה חדש של מרכזי ערים, בניסיון לשחרור מושתת קהילת הזיכרון: מהם אוטם אירופיים היסטוריים שנן הכרה לשמר בזכרון ועל מושתת חוכמת הזיכירה והננצחה? לפי יעל זרובבל, הנטיה של סיפור הזיכרון היא לא מזמן גישה סלקטיבית כלפי ההיסטוריה. באופן כזה יוצר הזיכרון דימויים ונושאים חדשים הקיימים למלא' את מה שהחברה תופשת כ"פערם" ומשנה את פירושם של קטיעים אחרים מן הסיפור ההיסטורי, כך שיעללה בקנה אחד עם המסר האידיאולוגי.

ישראל מתפרק בשנים האחרונות דיוון על הזמן והזיכרון בחלוקת המאבק החברתי בין קבוצות על הגדרתן ועל זהותן ביחס לקולקטיב.⁵⁰ דיוון זה מאבחן את הקשר התרבותי, הפוליטי והחברתי, בין המרחב האישי והאזורתי, לזמן המית-קולקטיבי של התנועה הציונית. הזמן המיתי הזיכרון ההיסטורי – הן של המקום והן של הדיסציפילינה (הזכרון האדריכלי) ונעשה שימוש,

התבטאה במונגולוי אספקת טובין שהטאפיינו תמיד בדףים ברורים של נתינה מצד אחד ושליטה מצד אחר. הטענה ערכנית של המושג מרכז אדריכלות הישראלית חייכת להיבחן תוך התייחסות למושג המרכז התרבותי ותפישתו הסימולטנית (ביחס לדיוון המקומי והגלובלי). דהיינו, כאשר דנים במרכז יש צורך לדון בפריפריה, לא בזורה פולארית ודיכוים, אלא באופן סימולטני, כיוון שהם מגדירים זה את זה. יתרה מזאת, כפי שモורה המציאות הישראלית לא תמיד ישפה בין המשמעות היגיאוגרפיה של מרכז ופריפריה, לבין החברתיות, התרבותית מרכיבת לערים ולמרחבים לא עירוניים, אשר אינה מגדירה את האחד על סמך היותו, או אידך את השני, אלא במסגרת ולטיביסטיות הפעולות בו ומינית למרחב אחד.

ה. זיכרון נדמן הנוסטליgi הוא המנגע המרכזי של החשיבה והעשיה בעיצוב עירוני. מנירזום והיפות רומנטיות, אשר נוטות למוגן בין חזון חברתי ואסתטי, ממוקדות בסובייקט העבר ומחקות מוסורת, היינו לקונצנזוס, לצד התפתחות המדיה ותרבותם הממוניים, שהפכו לדפוס התרבותי העכשווי. כפי שטען ג'יימסונג, היחלשות המציאות הפיסית בעקבות תרבות המדינה, הבנה מציאות אלטרנטטיביות. זאן בודרייר (Baudrillard) דן בסימולציות המחליפות את המרחב המציאותי ויוצרות סביבות מדומות, המשנות את תפישת הגוף, את הזמן ואת המרחב הציבורי. העיסוק הטיפולוגי-מורפולוגי⁴⁹ במרחב העירוני, אשר תרם לא מעט לצירת המרחב המודומה, מזוהה עם הניאו-דרציאונליזם, שהתבוננו במרחב הבניוי באמצעות ניתוח "דפוסי מגורים טיפוסיים", תוך התייחסות לעיר כ"טיאטרון של זיכרון". באמצעות ניתוח היסטורי של מבנים טיפוסיים, היפה ברמה האקדמית בלבד, אלא קיבלו ביטוי פיסי בהבנה חדש של מרכזי ערים, בניסיון לשחרור

את העיר האירופית⁵⁰ ומאותר יותר גם את העיר האמריקנית.⁴⁶ במאזן לתכנן את העיר המתפרקת, אשר נעתה חסרת זהות יהודית ונטולת משמעות, גויס הזכרן ההיסטורי – הן של המיקום והן של הדיסציפילינה (הזכרון האדריכלי) ונעשה שימוש,

44. השימוש בתפישה זו צבר פופולריות בשנות השישים והשבעים. אך במהותה זהה גישה עירונית מסורתית שעוסקת בימוד טיפולוגי של העיר בהקשר של צורות ותהליכי סוציא-אקטואניים (Moudon, 1992).

45. Krier הוא מהבולטים בדיון על הבניית העיר האירופית, במיחוד Krier (1978).

46. Dwany & Plater-Zyberk. למשל: (1994, 1993).

47. ראו כדוגמה את ברלין.

48. למשל אצל McLeod (1989) ו- King (1988).

49. למשל בעבודותיהם של דוטן (2000), הרציג (2000), ויסמן (1999), זרובבל (1997), חוץ (1999) ואחרים.

הגוף הפרטני קשור לזמן הדיאכטוני (творצ'ר של התפתחות לאורך זמן) ונложен במידה רבה לתהליכיים שאינם חברתיים אלא מכונניים על-ידי המערך הביולוגי האישית, הנע במסלול ידוע מראש, שנידון להשתנות ולכליה. לפי חים חזן, בתרכות היישראליות הגוף הפרטני, המתכלת, עומד כנגד הגוף המיתידי-קיבוצי, אשר לו עולם נצה. בין שני גופים אלו עומד הגוף הקהילתי, הכלול את חברי האנשיים הרבדורית שאליה משתיך הפרט. בדרך כלל מצבב הגוף הקהילתי לפרט תמרורי הכוונה המזוכים בתחום מרחב הקיום היומיומי שבו הוא פועל. אלא שלטענתו של חזן, הגוף הקהילתי, הקשור לזמן הדיאכטוני, כמעט ואינו קיים בكونטקט השישראלי. כתוצאה מכך, הגוף הפרטני מחובר ישירות לה המשדר. חזן תולה את העדר הגוף הקהילתי בהיות ישראל חברה מהגרים הcpfופה להגוניה אידיאולוגית של גישס למען הכלל. לטענתו, החברה האורחות הישראלית עדין לא הצליחה לפתח את הגוף הדיאכטוני-הקהילתי, המכונן בדרך כלל על-ידי בוגרנות אוורה, אשר בה טמונה הגרען של הרוחה המודרנית, הגוף אשר מסורתית נתפש כמאיים על הזמן המיתוי הקולקטיבי.

בתהוננותה במרחב הבנייני הירושאי ניתן לzechות את שני הזמנים הללו – ההווה, היומיומי והmittiy, העל-זמני. זמן ההווה קשור לכוחות השוק, אך גם לגופים ממשדים (למשל משרד הבינוי והשיכון) המבנימים את המרחב הרוטני דרך עיצוב סביבות מגוריים, אזרחי קניות ובילי, מרכזים עסקיים וכו'. לעומתם ארטרים מלכתיים כמו הכותל או מצדה, אך גם בניין הכנסת, בית-המשפט ומשכן הנשיא, הם בעלי חשיבות מיתית ונבניהם על-ידי גישס הזיכרון ההיסטורי. אבל אחת התופעות המאפיינות את עיצוב המרחב הירושאי היא דזוקא התפקיד המיתוי שמקבלות על עצמן סביבות היוםום, המגויסות בעל כורחן ולעתים שלא ביריעה, למטרות לאומיות. לאורך השנים, תוך שימוש מתמיד של הgebilot הטריטוריאליים שלה, עושה המדינה שימוש באוכלוסיות השונות, עיצוב המהגרים החלשות יותר, לכיבוש המרחב וייחדו. כך לצד הגדרת סמליה לרוכב באוכלוסיות המהגרים החלשות יותר, לכיבוש המרחב וייחדו. כך לצד הגדרת סמליה המיתאים הלאומיים, שלטת המדינה גם במרחביה היומיום, המתפרקים בו זמנית במקומות מניה וcmsלטמים.⁵⁰ מכאן, הזמן הדיאכטוני, המאפיין את המרחב הבנייני של מרכז ערים אירופיות, אשר עוצבו על-ידי הבוגרנות, כמעט ואינו קיים בكونטקט השישראלי. הערים בישראל (בעיקר ערי הפטוח), נבנו בהתאם למטרות התנועה הציונית ועוצבו על-ידי המasad האלאומי, על-פי חלוקת כוחות בין בעלי ההון ובין השלטון. זאת מפני שהמדינה אמונה נתנה לבודגנות חופש פעולה יחס, במילויו המסורתיים (תל אביב, חיפה וירושלים), שעוצבו עוד לפני קום המדינה. אך כפי שתוען אצל שטרנהל, על-פי ברית בלתי כתובה בין המדינה לבין הבוגרנות, תמכה הבוגרנות לאורך כל הדורך, כספית ומוסרית במערכות ובאתוס הציוני של בניין האומה.

ישום כל היזכרון המסורתית של עיצוב עירוני, המתמקד בשיקום מרכזים היסטוריים, יוצר קשיים בكونטקט הישראלי, שבו התשתית של מרבית המרכזים העירוניים היא למשה

50. להרבה בנושא זה ראו קמף (2000) וקלוש ולדיין (2000).

ערים ערביות. בסביבה שבה מתרחש מאבק לאומי יומיומי על הגדרת המקום, מבקש המעשה הציוני המודרניסטי למחוק את הנוף האוריינטלי ולחדר את הסביבה העירונית לאחר נטול זיכרון – ערים אשר צמחו מן החול.⁵¹ אבל במקביל לכך, מתקיים חיפוש מתמיד אחר זהות ושיביות, המתרחש בגבולות התרבות האדריכלית ומנסה לגלות ס��נים של זיכרון יידי.⁵² פועלות אדריכליות מסווג זה מנכסות מוטיבים ים תיכוניים (ולא מזרח תיכוניים, על שם הקונוטציה הפוליטית הילא רצואה) של השתיכות תיירות ורוחה נדל"ני, ללא העטמות עם משמעותם הפוליטית. אבל בצד זה של זהות ישראליות, הנמצאת עדין בשלבי התהווות, מוגרת העבודה הנוכחית של עיצוב עירוני המאתגרת את המרחב הפיסי המודרניסטי, אך מתעלמת משאלות חברתיות ופוליטיות, לדון בזוהות ובמהות המקום היישראלי ובוחרים לפועל ישראלים מתקשים, תיאורית ומעשית, אינה נותנת מענה לשאלת הזיכרון. אדריכלים אף מושכים מערבית. בתוכנות אדריכלה ותוך התעלות מוגנה מורכבות הקונטקט שבו חלק מסביבה מערבית. העטמות היא להרחב את הדיוון הרזה שלם פועלם, הם מנסים ליצור סביבות כאילוד-מערביות. העטמות היא להרחב את הדיוון הרזה של עיצוב עירוני בנושא זיכרון באופן המכיל התייחסות לפוליטיקה של הזיכרון המשותף, לSIMULTANIOS של הזמנים במרחב העירוני (הסינכרוני והדיאכטוני)⁵³ ולשימוש בזיכרון ככל לשינוי ולמאבק.

ו. דימוי עירוני – חיפוש אחריו מרחבם מודרךבים

מהארח שעיצוב עירוני הוא בסיסו פרקטיקה פרודוקטיבית הפעלת לייצור המרחב, המאבק המשולש – על המקום, המרכז והזיכרון – מסתיע בהכרה בדמיון ככל עוזר לבניון המרחב. מאבק זה והאופן שבו הוא משפייע על ייצור המרחב (יצירת הדמיוי) מעלה קשיים במיוחד לגבי האופן שבו הדמיוי מגויס על-ידי העיצוב העירוני. אבל מכך, בחירת דימוי מתאים לייצור המרחב, על-ידי תרבות אדריכלית מקומית, הנשענת על השיח האוניברסלי הקאנוני בעיצוב עירוני, אך הרוחקה ומונתקת מהשיח המקומי, מעוותת את מורכבות הדיוון על ייצור המרחב והבנייהתו ומשטיחתה אותו.

הבנייה של הדימוי העירוני, כפי שהיא נהוגה בפרקטיקה הקאנונית של עיצוב עירוני, מבוססת

51. שם ספרה של מג'גר-סמרק (1996).

52. להרבה בנקודה זו ראו Nitzan-Shiftan (1998).

53. אורח החיים העכשווי מופיע בתפישת זמן חדש, סינכרונית (המתרחשת בו זמני) פוטס-מודרנית (בורדון, 1999). הזמן הוא פרודתי, נעדך רצף היסטורי וננתן לאינספור עיריות טקסטואליות פנימיות של סדר מרכיביו. זמן זה אינו קשור בהכרה למציאות פיסית, אלא למרחב וירטואלי (Boyer, 1994, 1996).

על שלושה מרכיבים בולטים: התפישה של העיר, כל הקיירה ואמצעי התערבות. התפישה של העיר קשורה לאופן שבו מתייחסים המתכנים למודרניות והשפעתו על העיר. כאן ניתן להבחן בשתי קבוצות עיקריות. הראשונה רואה את תפיכת העיר הפטו-תעשייתית, תוך ניתוח ולימוד תraditionals היסטוריים והתפקידים בתיקון/SHIPMENT/שחוור/שיוקם העיר והבנייה הנוטליגית על-פי תכניות השוללות את המודרניות.⁵⁴ הקבוצה השנייה אינה שוללת את האורבנייטיקה המודרנית אלא מכירה בכך בפיתוח ובחדשות ומשתמשת ברעיונות אלה באופן ביקורת, תוך התאמתם לאורה החיים העירוני בעידן ה-*kapitalizm המאוחר*.⁵⁵ המרכיב השני, המתיחס לכלים המתודולוגיים, מאופיין בשלוש גישות רוחות: הגישה הספרותית, הפנו-מנולוגית והפזוטיביסטי. הגישה הספרותית מזוהה עם חקרם אמפרייז אינדוקטיבים, והגישה מסכמים ותיעוד. הגישה הפנו-מנולוגית משתמשת בכלים אמפרייז דוקטיבית, אשר נבחנת תוך שימוש בכלים הפזוטיביסטי נושא על הנחת מחקר תיאורטי דוקטיבית, אשר נקשר של שימוש עירוני אמפרייז.⁵⁶ המרכיב האחרון המתיחס לאמצעי התהערבות, תלי בקשר של שימוש עירוני למנגנונים חברתיים, כלכליים ופוליטיים. הדרימי והתכנים של ההתערבות מושפעים מיחסיו המגוייסים, הניטרליים, או המתרישים, כלפי מנגנונים אלו, המשפיעים על הבירה שעשוה המتنן בשפה הצורנית, *קנאה-המידה*, התיחסות להקשרים שונים ומידת שיתוף הציבור.

הדרימי כמהות יסוד בתרבויות האדריכלית בכלל ובפרקטייה של עירוני בפרט, מחייב עבודה עם תכנים מורחבים, שהם מעבר למוקובל ולנהוג בתחום. אבל מטרת הרחבה מסגרת השיח, כפי שהוא מוצעת במאמר זה, אינה בניסiouן לייצור דמיי פיסי קונקרטי חולפי. המטרה היא להבנות דיוון אחר, שיסלול נתיב לדיוון אדריכלי-תרבותי שבו יש לבעל המקצוע יחס גומלין עם הסביבה, לא רק היפותטי, אלא גם עם הסביבה החברתי-תרבותית. צורך זה מתחזק במיוחד לנוכח השינויים שעוברת העיר ולאור הכרה שעיצוב עירוני הוא פרקטיקה השמה לה במילוי את העשייה האדריכלית ואת תפיכת האדריכל במרחב הציבור. הפער שנוצר למטרת להרחיב את העשייה האדריכלית ואת תפיכת האדריכל במרחב הציבור. הפעל במרחב בין מוחיבות האדריכל לפרט – הקלינינט – לבין תפיכתו כמעצב עירוני, השכן היא הציבור ומחויב לכל הציבור, אינה יכולה לאפשר לו להנתנק ממושאים חברתיים, שכן היא דרש מהובילות פוליטית ונקייה עדrah ציבורית. מכאן עלות סוגיות פוליטיות המתיחסות לתפקידיו של המעצב העירוני ונאמנותו⁵⁷ ושאלות האם הנטנקות והכחשה של מערכת יחסי הכוח, או ההתעלות ממנה אפשרית. או, כפי שسئل דז'וי, האם בידי המעצב העירוני יכולות להסוך ולהזק את הקהילה והסבירה מ恐惧 גישה בתקופת הפעולים במרחב?

54. למשל בעבודתם של Dwany & Plater-Zyberk (1978) או Krier (1993, 1994).

55. למשל בעבודתם האדריכלית של West 8, Mvrdv, Van Berkel, Arets, Neutelings-Riedijk.

56. להרבה ראו: Moudon (1992).

57. להרבה על תפיכתו של המעצב העירוני ראו: Schurch (1999) וכן Varkki (1997).

שאלות אלו ואחרות, שנשזוו לאורך המאמר, באו לבחוף את הקשי שבו נמצא הדיון האדריכלי הישראלי על העיר. השיח המקומי, המפתח בשנים האחרונות عمלה בקיימתי כלפי המרחב הלאומי והפוליטי, מתרחש בעיקר בתחום מדעי הרוח ולא חלל עירין לתחומי העוסקים במרחב הפסי, אולי בגלל השאלה שהוא מוגבל למתחם האדריכלים ואולי על שם האיים שלו על המרכז הגמוני, שבו פעילים בדרך כלל האדריכלים ואולי מפני שהוא משתמש במושגים הרים לתרבות האדריכלית. במשמעות המאמר ניסינו להציג על הצורך ביצירת קווים חיבור בין במות השיח השונות העוסקות בתחום המרחב והגדתו. בהקשר זה הצבע אין פיטרס על זווית ראייה תרבותית דו-אליטה, המסתכלת פנימה ומחוץ – (*inward looking*) (Pieterse) או זמנית וקשורה למקום ולתהליכים טרנס-לאוקליים. כפי שמצוין רוברטסון (*outward looking*) (Robertson), אין אנו חיים כוים יותר במסגרת מאורגנת, שבה התרבות השונות משפיעות מסכימים ותיעוד. הגישה הפנו-מנולוגית משתמשת בכלים אמפרייז אינדוקטיבים, והגישה הפזוטיביסטי נושא על הנחת מחקר תיאורטי דוקטיבית, אשר נקשר של שימוש עירוני אמפרייז. המרכיב האחרון המתיחס לאמצעי התהערבות, תלי בקשר של שימוש עירוני למנגנונים חברתיים, כלכליים ופוליטיים. הדרימי והתכנים של ההתערבות מושפעים מיחסיו המגוייסים, הניטרליים, או המתרישים, כלפי מנגנונים אלו, המשפיעים על הבירה שעשוה המتنן בשפה הצורנית, *קנאה-המידה*, התיחסות להקשרים שונים ומידת שיתוף הציבור.

הדרימי כמהות יסוד בתרבויות האדריכלית בכלל ובפרקטייה של עירוני בפרט, מחייב עבודה עם תכנים מורחבים, שהם מעבר למוקובל ולנהוג בתחום. אבל מטרת הרחבה מסגרת השיח, כפי שהוא מוצעת במאמר זה, אינה בניסiouן לייצור דמיי פיסי קונקרטי חולפי. המטרה היא להבנות דיוון אחר, שיסלול נתיב לדיוון אדריכלי-תרבותי שבו יש לבעל המקצוע יחס גומלין עם הסביבה, לא רק היפותטי, אלא גם עם הסביבה החברתי-תרבותית. צורך זה מתחזק במיוחד לנוכח השינויים שעוברת העיר ולאור הכרה שעיצוב עירוני הוא פרקטיקה השמה לה במילוי את העשייה האדריכלית ואת תפיכת האדריכל במרחב הציבור. הפער שנוצר למטרת להרחיב את העשייה האדריכלית ואת תפיכת האדריכל במרחב הציבור. הפעל במרחב בין מוחיבות האדריכל לפרט – הקלינינט – לבין תפיכתו כמעצב עירוני, השכן היא הציבור ומחויב לכל הציבור, אינה יכולה לאפשר לו להנתנק ממושאים חברתיים, שכן היא דרש מהובילות פוליטית ונקייה עדrah ציבורית. מכאן עלות סוגיות פוליטיות המתיחסות לתפקידיו של המעצב העירוני ונאמנותו⁵⁷ ושאלות האם הנטנקות והכחשה של מערכת יחסי הכוח, או ההתעלות ממנה אפשרית. או, כפי שسئل דז'וי, האם בידי המעצב העירוני יכולות להסוך ולהזק את הקהילה והסבירה מ恐惧 גישה בתקופת הפעולים במרחב?

- מקורות**
- אלבנום-דרור, ר. (1993), המחר של אתמול, ירושלים: יד יצחק בן צבי.
- בורדן, ז. (1999), "האומה והיצור: כיצד תרמו אמצעי התקשות לשינוי תפיסת הזמן", *זמן: בבען להיסטוריה* 68-69: 156-166.
- גורביצ', ז. וארן, ג. (1991), "על המקום (אנתרופולוגיה ישראלית)", *אלפיים* 4: 44-9.
- דוותן, א. (2000), "הקץ לטראומה: סטראלייזציה וטשטוש ביצוג הזיכרון", *תיאוריה וביקורת* 17: 35-27.
- הרցוג, ח. (2000), "כל שנה יכולה להיחשב כ שנה ראשונה: הסדרי זמן וזהות בויכוח על שנות החמשים", *תיאוריה וביקורת* 17: 233-231.
- ויסמן, ע. (1999), "מחשבות בזמן הווה", *זמן* 69-68: 122-130.
- זוכבל, י. (1997), "ensus במרחב הזמן והמקום, ספרות אגדית כמכשיר לעיצוב זיכרון קיבוצי", *תיאוריה וביקורת* 10: 80-69.
- חוץ, ח. (1999), "בין הזמן: לוגופה של ישראל", *זמן* 68-69: 146-154.
- יונה, י. (2000), "המצב הרוב הרובוטי" *תיאוריה וביקורת* 17: 163-188.
- סמבורסקי, ש. (1988), *נויטון בעניין של איינשטיין*, ירושלים: האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים.
- מצגר-סmock, נ. (1996), *בתים מן החול, תל אביב: הוצאה משרד הבטחון*.
- קristol, ק. (1994), *שכונות וייטנהוף – דיויר נסיני – הווק בונד הגרמני שטוטגרט 1927*, מוזיאון תל אביב לאמנות, תל אביב.
- קלוש, ר. ולו יון, י. (2000), "הבית הלאומי והבית האיש: תפקיד השיכון הציבורי בעיצוב המרחב", *תיאוריה וביקורת* 16: 153-180.
- קמף, א. (2000), "הגבול בפני עצמו: מרחב ותודעה לאומית בישראל", *תיאוריה וביקורת* 16: 45-13.
- רם, א. (1999), "בין הנשק והמשק: הפטוט ציונות הליבוראלית בעידן העולמי", בתוך רם, א. ופתחאל, א. עורכים, "אתנוקרטיה", ו"עולם לאומיות" גישות חדשות לחקר החברה והמרחב בישראל, ניר עזרה מס' 12, באר שבע: מרכז הנגב לפיתוח אורי ואוניברסיטת בן גוריון בנגב.
- שטרנהל, ז. (1995), *בנין אומה או תיקון חברה?*, תל אביב: עם עובד.
- Abbas, A. (1993), "Building on Disappearance; Hong Kong Architecture and Colonial Space", in During, S. (ed.) *The Cultural Reader*, London: Routledge.
- Alliez, E. & Feher, M. (1982), "The Luster of Capital", In J. Crary, M. Phesher, H. Foster & S. Kwinter (eds.), *City: Zone 1/2*, New York: Urzone.
- Andersen, P. (1974), *Lineages of the Absolutist State*, London: Veso.

- Baudrillard, J. (1983), *Simulations*, New York: Semiotext.
- Bhabha, H. (1994), *The Location of Culture*, London and New York: Routledge.
- Boyer, M. C. (1994), *The City Of Collective Memory*, Cambridge: MIT Press.
- Boyer, M. C. (1996), *Cybercities*, New York: Princeton Architectural Press.
- Bozdogen, S. (1994), "Architecture, Modernism and Nation-Building in Kemalist Turkey", *New Perspectives on Turkey*, Spring, pp. 37-55.
- Bruegmann, R. (1992), Vox Populi, *Inland Architect*, 36, Pp. 52-56.
- Caldeira, T.P.R. (2000), *City of Walls : crime, segregation, and citizenship in Sao Paulo, Berkeley*: University of California Press.
- Calthorpe, P. (1993), *The Next American Metropolis: Ecology, Community And The American Dream*, New York: Princeton Architectural Press.
- Calthorpe, P. (1994), "The Region," in P. Katz (ed.), *The New Urbanism: Toward Architecture of Community*, New York: McGraw-Hill.
- Castells, M. (1977), "The Class Struggle and Urban Contradictions: the Emergence of Urban Protest Movements in Advanced Industrial Societies", in J. Cowley, A. Kaye, M. Mayo & Thompson (eds.), *Community or Class Struggle?* London: Stage 1.
- Cohen, E. (1970), *The City in Zionist Ideology*, Jerusalem: Hebrew University, The Institute of Urban and Regional Studies.
- Colquhoun, A. (1991), "Twentieth-Century Concepts of Urban Space", in Colquhoun, A. (ed.), *Modernity and Classical Tradition, Architectural essays 1980-1987*, Cambridge: MIT Press, pp. 223-233.
- Coleman, A. (1985), *Utopia on Trial*, London: Hilary Shipman.
- Davis, M. (1990), *City Of Quartz; Excavating the Future of Los Angeles*, London: Verso.
- Davis, M. (1998), *Ecology of Fear: Los Angeles and the Imagination of Disaster*, Los Angeles, Ca: Metropolitan Books.
- De Certeau, M. (1984), *The Practice of the Everyday Life*, trans. Steven Rendall, Berkeley: University of California Press.
- Deleuze, G. & Guattari, F. (1988), *A Thousand Plateaus, Capitalism and Schizophrenia*, Minneapolis: University of Minnesota press.
- Donald, J. (1997), "This, Here, Now: Imagining the Modern City", in Westwood, S. & Williams, J. (eds.), *Imagining Cities*, London: Routledge.
- Dovey, K. (1999), *Framing Places, Mediating Power in Built Form*, London and New York: Routledge.

- King, R.J. (1988), "Urban Design in Capitalist Society", *Environment and Planning D: Society and Space*, 6, pp. 445-474.
- King, A. (1995), "Re-presenting world cities: cultural theory/social practice", Chapter 12 in Knox, P. and Taylor, P. (eds.), *World Cities in a World System*, New York: Cambridge University Press.
- King, A. (ed.) (1996), *Re-Presenting the City*, London: Macmillan Press.
- Koolhaas, R. (1978), *Delirious New York*, Rotterdam: O10 Publishers.
- Koolhaas, R. (1997), *Small, Medium, Large, Extra Large*, Köln: Tachen.
- Krier, L. (ed.) (1978), *Rational Architecture: The Reconstruction of the European City*, Bruxelles: Archives d'Architecture Moderne.
- Krier, R. (1979), *Urban Space*, New York: Rizzoli.
- Le Courbusier, (1924), *Urbanisme*, Editions Cres Paris, trans. Etchells, F. (1929) as *The City of Tomorrow*, London: Rodker
- Lefebvre, H. (1991), *Writings on Cities*, London: Blackwell.
- Loukaitou-Sideris, A. (1996), "Cracks in the City: Addressing the Constraints and Potentials of Urban Design", *Journal of Urban Design*, Vol. 1, No. 1. 91-103.
- Lynch, K. (1960), *The Image of the City*, Cambridge: MIT Press.
- Lynch, K. (1981), *A Theory of Good City Form*, Cambridge: MIT Press.
- Madanipour, A. (1996), *Design of Urban Space, An Inquiry into a Socio-Spatial Process*, Chichester: John Wiley & Sons.
- Massey, D. (1994), *Space, Place and Gender*, Cambridge: Polity Press.
- Marx, K. (1961), *Karl Marx: Selected Writings in Sociology and Social Philosophy*, (eds.), T. Bottmore and M. Rubel, London; Pelican.
- McLeod, M. (1989), "Architecture and Politics in the Reagan Era: From Post Modernist to Deconstructivism", *Assemblage* 8 (February):23-55.
- Moudon, V. A. (1992), "A Catholic Approach to Organizing What Urban Designers should Know", *Journal of Planning Literature* 6(4): 331-349.
- Newman, O. (1972), *Defensible Space: Crime Prevention through Urban Design*. New York: Macmillan.
- Nitzan-Shiftan, A. (1996), "Contested Zionism – Alternative Modernism: Erich Mendelson and the Tel Aviv Chug in Mandate Palestine", *Architectural History* 39:147-180.
- Nitzan-Shiftan, A. (1998), "Arab, Biblical or Mediterranean? New Perspectives on the Dwany, A. & Plater-Zyberk, E. (1991), *Towns and Town-Making Principles*, Cambridge, Ma: Harvrad University Press.
- Dwany, A. & Plater-Zyberk, E. (1994), "the neighborhood, the district, the corridor", in P. Katz (ed.), *The New Urbanism: Toward Architecture of Community*, New York: McGraw-Hill.
- Ellin, N. (1996), *Postmodern Urbanism*, Cambridge: Blackwell.
- Foucault, M. (1980), *Power/Knowledge*, New York: Pantheon.
- Foucault, M. (1986), "Of other Spaces", *Diacritics* 16.
- Frampton, K. (1983), "Prospects for A Critical Regionalism", *Prospecta* 20, 147-162.
- Gandelsonas, M. (1972), "On Reading Architecture", *Progressive Architecture* 53, pp. 69-85.
- Garreau, J. (1991), *Edge City: Life on the New Frontier*, New York: Doubleday.
- Gehl, J. (1987), *Life Between Buildings*, Berkshire: Van Nostrand Reinhold.
- Graves, M. (1979), "Roman Interventions", *Architectural Design* 49(3/4), pp. 4-6.
- Hall, S. (1992), "The West and the Rest. Discouse and Power", in Hall S. and Grieben, B. (eds.), *The Formation of Modernity*, Cambridge: The Open University Press, pp. 275-332.
- Hall, S. Du Gay, P., (1996), *Questions of Cultural Identity*, London: Sage Publications.
- Harvey, D. (1973), *Social Justice and The City*, London: Edward Arnold.
- Harvey, D. (1985), *The Urbanization of the Capital*, Oxford: Blackwell.
- Harvey, D. (1990), *The Condition of Postmodernity*, Cambridge, Ma: Blackwell.
- Hayward, R. & Macginn, S. (1993), *Making Better Places: Urban Design Now*, Oxford: Oxford Brookes University.
- Jacobs, J. (1961), *The Death and Life of Great American Cities*, Harmondsworth: Penguin Press.
- Jackson, P. & Penrose, J. (1993), *Constructions of Race, Place and Nation*, London: UCL Press.
- Jameson, F. (1981), *The Political Unconscious: Narrative as A Socially Symbolic Act*, London and New York: Routledge.
- Jencks, C. (1978), *What is Postmodernism?* New York: St Martin's.
- Kallus, R. (2001), "From Abstract to Concrete: Subjective Reading of Urban Space", *Journal of Urban Design* 6(2): 129-150.
- Katz, P. (ed.) (1994), *The New Urbanism*, New York: Mc Graw Hill.

- Tschumi, B. (1994), *Architecture and Disjunction*, Cambridge: MIT Press.
- Tschumi, B. (1994), *The Manhattan Transcripts*, London: Academy Edition.
- Varkki, G. (1997), "A Procedural Explanation for Contemporary Urban Design", *Journal of Urban Design* 2(2): 143-161.
- Venturi, R. (1966), *Complexity and Contradiction*. London: Architectural Press.
- Venturi, R. & Scott, B. & Izenour, S. (1972), *Learning from Las Vegas*, Cambridge: MIT Press
- Vidler, A. (1978), "The Third Typology", in Krier, L. (ed.), *Rational Architecture: The Reconstruction of the European City*, Bruxelles: Archives d'Architecture Moderne, pp. 28-32.
- Virilio, P. (1991), *The Lost Dimension*, trans. D. Moshenborg, New York: Semiotext.
- Wilson, E. (1991), *The Sphinx In The City*, Berkeley: University Of California Press.
- Yiftachel, O. & Meir, A. (1998), "Frontier, Peripheries and Ethnic Relations in Israel: An Introduction", in Yiftachel, O. & Meir, A., (eds.), *Landscape of Development and Inequality in Israel*, Boulder: Westview.
- Young, I. M. (1990), *Justice and the Politics of Difference*, Princeton: Princeton University Press.
- Zukin, S. (1991), *Landscape of Power: From Detroit to Disneyworld*. Berkeley: University Of California Press.
- Zukin, S. (1996), "Space and Symbols in an Age of Decline" Chapter 2 in King, A. (ed.), *Re-Presenting the City*, London: Macmillan Press, pp. 43-59.

- "Makom Paradox of Israeli Architecture" a paper presented in the conference *50 Years of Planning in Israel: Theory and Practice*, Haifa: Technion, Faculty of Architecture and Town Planning.
- Norberg-Schulz, C. (1980), *Genius Loci: Towards A Phenomenology of Architecture*, New York: Rizzoli.
- Perez-Gomez, A. (1990), "Architecture Representation in the Age of Simulacra", *Skala* 20-42.
- Peterson, S. (1979), "Urban Design Tactics", *Architectural Design* 49: 76-81.
- Pieterse, J. (1995), "Globalization as Hybridization" in M. Featherstone, S. Lash and R. Robertson (eds.), *Global Modernities*, London and Newbury Park, Ca: Sage.
- Robertson, R. (1995), "Glocalization: Time-Space and Homogeneity – Heterogeneity" in M. Featherstone, S. Lash and R. Robertson (eds.) *Global Modernities*, London and Newbury Park, Ca: Sage.
- Rossi, A. (1982), *Philosophy and the Mirror of Nature*, London: Blackwell.
- Rowe, C. & Kotter, F. (1978), *Collage City*, Cambridge: MIT Press.
- Said, E. (1978), *Orientalism*, London: Routledge.
- Sassen, S. (1991), *The Global City: New York, London, Tokyo*, Princeton: Princeton University Press.
- Schurh, T.W. (1999), "Considering Urban Design: Thoughts about its definition and Status as a Field or Profession", *Journal of Urban Design*, 4(1): 5-28.
- Sexton, R. (1995), *Parallel Utopias: the Quest for Community*, San Francisco, Ca: Chronicle Books.
- Shields, R. (1996), "A Guide to Urban Representation and What to Do About It: Alternative Traditions of Urban Theory", Chapter 11 in King, Anthony (ed.), *Re-Presenting the City*, London: Macmillan Press.
- Shields, R. (1999), *Lefebvre, Love, and Struggle: Spatial Dialectics*, London: Routledge
- Soja, W. (1996), *Third Space*, Oxford: Blackwell.
- Tafuri, M. & Dal Co, F. ([1976] 1986), *Modern Architecture*, trans. R. E. Wolf, New York: Electa and Rizzoli.
- Tibbalds, F. (1988), *Making People Friendly Towns: Improving the Public Environment in Towns and Cities*, Hong Kong: Longman.
- Trancik, R. (1986), *Finding Lost Space: Theories of Urban Design*, New York: Van Nostrand Reinhold.